

ס פ ר י ם

מנחם מנדל בארץ-ישראל*

התגלותו זו של האיש מנחם-מנדל, שנעלם מעינינו מאז לכתו לפני הבית בשנים ארצה אמרוקה, איננה רק נלגול חדש במקום ובזמן, כי אם נלגול מכריע יותר מידי אמן אחד לידי אמן אחר. זכשם שאין שני נביאים מנבאים בסגנון אחד, כך אין שני אמנים מהפכים בנבור אחד. מנחם-מנדל של שלום-עליכם (אשר י. ה. ברקוביץ התקין לו כלים עבריים יצוקים למופת) ומנחם-מנדל של ברקוביץ שנים הם לכל הלכותם. אם יצורו של שלום-עליכם הוא „ראש וראשון לחדלי האישים בקרבנו, אבי כל תופש-אייר וסוחר-רהוז, מסכסך עסק בעסק ומקריב כותל בכותל“, הרי בעל המכתבים מארץ-ישראל הגהו כבר בעצם אדם מיושב בהליכותיו וכל שיחו ושינו אינם עטורים מישובו של עולם. הראשון הוא איש האימפולסים שאין אף נדנדו של שקול העת בצדו, השני איש הרפלקסים הוא, המלא כרמון חשבון הנפש. הלה רואה את העולם שהוא מהלך בתוכו ראייה מיוחדת, נרוססקאית. מנחם-מנדל איתן ואין אנו מקבלים מפיו דברים כהויתם, אלא כהויתו הוא, כי הוא מזה בפני עצמה שהעולם נדרש בה, ואילו מנחם-מנדל החדש מסת עניינו ומתאר תאוריו לזונתו בטוב טעם ובהשכל לשון, שיש בהם פעמים מצביונם הנמור של דברים שבכתב, כבעל בעמיו ששמו לאו דוקא מנחם-מנדל. הראשון מקנה לנו מראית עין, השני — מראה עינים. הראשון ברוח, ממילא דבריו ברוחים, השני מספר דברים ברוחים כשלעצמם. אילו הכרנו את השני בלבד, שהמציאות האובייקטיבית צרורה היטב בקולמוסו, היה שמו מתנוסס בין אנשי-המסעות המפורסמים, אך לא היה נתון בפניו כסמל וכשם-דבר.

מנחם-מנדל החדש, שבכיסו תעודה על שם מיודענו הישן, נוסע לארץ-ישראל בשליחות מיוחדת מאת מחבריה-הספר לנלות את הלוש מעל פרצוף פניהם של אחיו בני אומנות, אשר חוללו את המהומה והבהלה של הספסרות בארץ. עליו על מנחם-מנדל נופו, הושל הפעם לדיסקיע את המנחם-מנדלאות שפשתה בנו בארץ תקומתנו. בשביל מנחם-מנדל איש כתיאלבקה לא הפכה עוד ארץ-ישראל לארץ המונינקטורה סתם. את הספסרות שבידו הרידו מזונו לפי תזמו באדבת ארץ-ישראל שבלבו, אך לבו הישר מתפלץ למראה ההפקרות של בני ערתי הנקפת עדיין כולה על שמו שהיה למשל בפי הבריות. מנחם-מנדל הוא באספקלריה של דעת הבריות את בבואת עצמו המונדלת והמופלצת ונבהל מפניה. עתים הוא נרתע מפני עצמו, קל וחומר מפני הגידולים שנידל. מנחם-מנדל כאילו עומד לכתוב-ניג-ספורין למנחם-מנדלאותי זכפשע בינו ובין תקומתו האישית. אולם המחבר לא הפסיעה את הפסיעה האחרונה הזאת ודמותו נשאת חצייה בספר: תציו מנחם-מנדל הגושן וחציו בעלת-השובה, השובט בשבט לשונו את המנחם-מנדלאות, וכמילואים לדמות זו המפולגה מבפנים מצמיד לה המחבר כפל-דמות מבחוק, כי בצדו של מנחם-מנדל מהלך שותפו אברמלי שווארצאפל, המכונה מנחם-מנדל

* י. ה. ברקוביץ: סתם סנדל בארץ-ישראל. הוצאת „דביר“, תל-אביב, תרצ״ו.

השני, והשנים דומים איש לרעהו כמעט דמיון תאומים, חוץ מתצאיותו של מנחם־מנדל דגן שלא נודעה בכדונו או יצאי־מילואיו. התלמיד הוא מנחם־מנדל מובדק ועולה על רבו. הצדהשהה הנוסף שבהם, שתולדותיהם לאו יוצא בהם: בניהם של שני מנחם־מנדל אלה כבר חורשים בקבוצה את אדמת העמק.

מנחם־מנדל הולך לפקוד את בנו החלוצ בקבוצה. הדיבובולותה הנלות בכבודה ובעצמה באה ליתן „שלוס־עליכם“ לנמלטה שנאחזו במחרשתם ובצפרניהם בשממת אבות. עומק התנכרותו של משהצבי הבן למנחם־מנדל אביו הוא כעומק המענית שחרשו חורשים אלה בחיינו. משהצבי נופו אינו נחרת בלבנו בשרוטטיו האינדיבידואליים, אלא נשאר בשבילנו חלוצ אנונימי, מעין דמות קבוצית, המסתייג מפני אביו המנחם־מנדלאי ומסייג גם את האב. הבן משנן לאב את תורת הקבוצה ומנחם־מנדל חוזר ומרצה תורה זו בלשונו ובתפיסתו, אבל גם מתוד התפעמות שלא תכחד עוד מלבו, לשיינהדשיינדל זונתו — מי פלל ליתצרו הראשון של מנחם־מנדל שנבדלו יגיע לידי כד לעתזוקנתו! בעצם האפשרות של צרופי חוליות אלו צרורה כל תנסת המהפכה שחלה בחיינו מימי חרפו של מנחם־מנדל ועד היום.

מנחם־מנדל מריץ את מכתביו לזונתו כמתבתתו הקודמת, אך ביתר הרחב, לפי צורך המקום והזמן וכונתו האמנותית של המחבר, כנה זו הצפונה ביסוד הספר העמיד את הדואט הגפלא של מנחם־מנדל ושיינהדשיינדל אשר אצל שלוס־עליכם על המונולונים של מנחם־מנדל בלבר, נעמת המכתבים המונולוניים האלה, שיסודה שיחה שלוס־עליכמית מתובלת בכל התבלינים הטובים של הדבור העממי (הגוסח העברי של עממיות זו, כאמור, אחת מיצירותיו החשובות של ברקוביץ היא), נעשית לפרקים גם לירית, פליישונית, הרצאית, ריפורטאזית — הכל לפי הענין המדובר, אנשים רבים מושך מנחם־מנדל לתוך מכתביו אלה ולכולם הוא מניח לדבר כפעמם וכלשונם, איש וסנונו, איש וחתוד דבורו, מהם חטובים להפליא, כנון האלמנה בעמק או בעל חדרו של מנחם־מנדל, אודהה וכואבה של תל־אביב, עד שפעמים יוקשה בעינינו קצת עוצם יכלתו הבטויית של מנחם־מנדל וזכותה של שיינהדשיינדל לקבל מכתבים נדולים ועתירים כל כך, האוצרים נובילות שלמות, על צד האמת, אנו שוכחים לעתים קרובות את בעלת־הכתובת של המכתבים וזוכים בהם, כאילו הם ערוכים אלינו, במלים אחרות, המסנרת ששאל המחבר מאת שלוס־עליכם ממילא מופרכת לנבי כל מה שהוכנס עכשו לתוכה, הוא הדבר אולי גם לנבי הנבחר טפו, שהוטל עליו לא רק לספר את מעשיו והליכותיו הוא, אלא גם לתאר בכלל כל אשר תראינה עיניו בארצנו, והוא משום כך על כרחו מסתייע לעתים קרובות בעיניו ובלשונו של המחבר, עצם המושג „מנחם־מנדל“ מקבל על ידי כך תוספת נונים שכנו, המבטלת הרבה את תכנו המסויים.

וכדאי להסתכל שוב במנחם־מנדל הישן, הוא אינו מודהה עם כל ערת הספסרים והסרסורים למיניהם, אחד הוא מנחם־מנדל בכורה הירופצית ואין שני לו, כי ספסרותו מדומה היא כמלחמותיו של דודקישוט, הוא, מנחם־מנדל אינו אלא בודה לו שותפים כשם שהלה בודה לו אויבים, איש כתיאלבקה דגן, שיתצרו העניק לו את התואר „בעליהחלומות“, הריהו בעצם נצר יהודי מנעו של איש למנשא הגורע לשם, מנחם־מנדל אינו אמנם אחד מאביררעולם אפילו בחלומותיו, הוא אינו נוטל שם לעצמו ותעודה לעולם, הוא יוצא לכונן את עצמותו לא על ידי הפלותו מאחרים, אלא על ידי הרמותו אליהם, למה יגרע חלקי, — והו השאור שבעיסתו.

אך כמדומי כקודמו הגלעני והגעלה חרונ תמיד מכל מסגרת קטנה שהמציאות מתכנסת בתוכה. תנופת מזלו היא הדולציניה שלג שאת קרבתה יחוש תמיד אף-על-פי שתתכבה לו. הוא האופי שימיסמן הגדול שכל שמאדשמא נהפך לו לדארטבודאי. דוח קישוט משנה את טעם המציאות הרווית כיד חזונו ודמיונו. מנחם-מנדל מביא לידי נידול נחמאי את ה"אסירצההשם". הוא דבדבר-ברחנא של המשמש לבוא, ובכל מה שהוא נכשל יותר בעסקיו הריוו בעינו עצמו יום יום ערב-ברוסקי וערב-רוטשילד. כקודמו הוא שוכן בעולם מדומיין ואת רגלו הוא שולח לבטחה לא על נשרהגיונות של הבורסה אלא על נבי בכואת בבואתו של זה. הוא בעל קפיצת הדרך ממקום למקום ומפרנסה לפרנסה. תחת רגלו בין בשעת עקירה בין בשעת הנהגה רובצת התהום, אך קפיצתו היא כל פעם הקפיצה אל חופי אמנה חדשים. איש-דאור הוא מנחם-מנדל לא רק באשר אין מרקע תחתיו אלא גם באשר בניפים לרחונו. במקום שאנו מוצאים את נקלותו, שם אנו מוצאים גם את נדולתו. בו סבוע מביעה עמוקה לא רק סוד אסונו הגליתי, אלא גם סוד ה"אף-על-פירכו" שלנו.

ברקוביץ עצמו הרגיש, עד כמה מסוכן להוסיף משהו על דמות בולטת זו, שהיא כבר חיה בהכרת העם כסמל עלום, והוא עומד ומתנצל בדבריו הקדמתו לספר, "כי אין כוונתו כלל — לחקות את דמותו הראשונה של מנחם מנדל, יצורו הקלפי של שלום עליכם". ש.אין להוסיף עליו או לנרוע ממנו כלום". אבל דוקא משום כך — משום "שאין להוסיף עליו", קשה היה לעשותו, כלי שרת ספרותי, ודפי הפרחה המצויינים שבספר זה היו בלי ספק מצטרפים לחטיבה אחת. אילו היה המחבר בחדוריו ולא כפוף לדמות בולטת זו של שלום עליכם, לא אותם הספרים שעשו כעופות טרף אל חופנו לעשות סחורה בתקות עם, אינם מצאצאיו של מנחם-מנדל בעל-החלומות, ואף "בעלי התשובה" שבהם אינם ראויים לעמוד בך אמותיו. בני אסונו דם, אלה שהגלות הצינה אותם ריקים מכל חלום ומכל משאנפש.